

ספר "פשר דבר" לר' מנשה מאיליא

מאת אברהם קוסמן
(המשך חלק ב')

חלק ב' - פשרה בין הצדיקים

ראשי הפרקים

נושאים שבאותיות קטנות הינם נושאים שבאו בתוך הוספות חר"מ.

א. קלקול המחלוקת אפי' שהיא לשם שמים

ב. הגורמים לכך

ג. בעלי מחלוקת שלא לשם שמים

ד. שלושת הדעות בעניני לימוד ועבודת הבורא:

1. דעת הכת הראשונה

2. סתירת דעתם: עיקר המצוה בידיעת טעמה

3. הראיות לכך שמצוה ללא טעמה כ"גוף בלי נשמה"

4. דעת הכת השניה והשלישית

ה. האדם מדיני מטבעו

ו. איחוד שלושת הכתות הנ"ל

ז. היחס בין השכל לתורה:

1. טעות ההולכים בעבודת ה' רק עפ"י שכלם

2. סיבת טעותם, התרבות האפיקורסות מחמת ת"ח המקולקלים במידות

3. סיבת היות התורה מן השמים

4. תפקידי השכל בהבנה הרוחנית

5. קיום מצוות ולימוד תורה קודמים להבנה השכלית

6. חובת ההבנה השכלית

ח. המחלוקת בענין דרכי לימוד התורה

ט. אחדות העולם ותיקונו:

1. סיבת מציאות המחלוקת

2. הרמוניה חברתית

3. העולם - אדם גדול

י. סיכום

חלק ב' פשרה בין הצדיקים

א. קלקול המחלוקת אפי' שהיא לשם שמים

ועתה נשוב לכונתנו כפי שיעדנו בתחילה, לעשות פשרה בין הצדיקים. היינו אותם שאינם חפצים אלא רק ביושר, וכל כונתם לשם שמים. ועכ"ז רבתה המחלוקת אף בין אנשים כאלה, אשר הוא תכלית הקלקולים שבעולם. ואף שאין ביניהם מחלוקת בפועל, עכ"ז כתיב "חלק לבם"¹ וגו', אשר מזה בא פרוד לצדיקים כמ"ש לעיל.²

ב. הגורמים לכך

וכל זה בא מחמת חולי ההרגל, שמה שמורגל אצלו הוא חושבה כאילו קיבלה מהר סיני.³ ואם אומרים לו איזה דבר חדש, אף שהוא נכון מצד התורה והשכל, עכ"ז הוא בעיניו כמתעתע,⁴ ואוטם אוזנו משמוע האמת, מיראתו לנפשו פן יהא נמשך אחריו "ושב ורפא לו".⁵

ולאנשים כאלה אבא[ר] בארוכה בדרך ויכות. ואף שהדברים פשוטים ומבוארים, אבל מחמת שנתרבו בעיתים הללו שלא לכבוד נחשב להם לדבר, אלא רק מה שהוא בעיניהם חריפות נפלאה⁶, ומחמת זה נכשלים אף בקל שבקלות.⁷

הוספות הר"מ מאיליא

א. ובאמת "טבא חדא פלפלתא חריפתא"⁶ וכו', אבל יש דברים שהם חריפים כחומץ.⁷
ב. ורגיל על לשוני לומר עליהם כמאמרם ז"ל על: האי קוסמא דאחיך עליה אשמדאי מלכא דשידא, "לקסום מאי דאיכא תותיה"⁸.

1. הושע י, ב: "חלק לבם, עתה יאשמו" וכו'.
2. לעיל חלק א, פרקים ה'ו.
3. עי' לעיל ח"א, פרק ד' סע' ב' ועי' מו"נ ח"א ספל"א.
4. ועי' שקל הקודש דף ד', א.
5. עפ"י ישעיהו, י.
6. מגילה ז, א טובה פלפלת אחת חריפה ממלוא סל קישואים.
7. ובא"מ ח"א כתב (ופסק' קעז): "וכפי הנראה ששלח לנו ה' עיר וקדיש מן שמיא הגאון המפורסם מוהר"א זצ"ל מוילנא, שהתחיל קצת להחזיר עטרת התורה ליושנה עפ"י דרכו דרך האמת והפשוט". ועי' מש"כ במבוא על דרך לימודו. וכן כתב שם ולה, ב: "הגאון המפורסם מהר"ר אלי' מוילנא זלה"ה, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גודל חריפותו ובקיאותו נתן לב לדברים הפשוטים ונתן עין עיונו לזה לפרש הכל בדרך פשוט וקל".
8. גיטין סה, ב: "...מ"ט כי חזיתיה להווא קסמא דהוה קסים אחיכת, אמר ליה דהוה יתיב אבי גזא דמלכא לקסום מאי דאיכא תותיה" (רש"י): אבי גזא, תחתיו היה אוצר גדול זהב וכסף טמון). ועי' גם א"מ ח"ב פכ"ט.

אבל האמת הברורה והפשוטה שאף בדברים העומדים ברומו של עולם, יסודם הוא⁹ פשוט¹.

ואם נכשלו בפשוטים, אזי מה שהורכב מהם לאפס ותהו נחשבו. ע"כ אאריך קצת בדבר, ודברי הם בדרך כלל לכל העניינים.

ג. בעלי מחלוקת שלא לשם שמים

ולא אדבר עתה מאותם שיודעים את האמת ומכוונים להרע - היינו לנצח אף בעולה. ולא חשידי אינשי בהכי, שיהיו בתחילת כונתם לרע, אלא שבתחילה מחמת הטייתם לרצונם סמויות עיניהם, ו"כך דרכו של יצה"ר"¹¹ וכו'. ואחרי זה אף שנתגלתה להם טעותם, עכ"ז מאהבת הניצוח מחזיקים בטעותם וחושבים בדעתם שחרפה להם אם יודו על האמת¹². מה שבאמת הוא כבוד גדול, שהוא מן המידות הטובות¹³ שנאמרו בחכמ¹.

ד. שלושת הדעות בעניני לימוד ועבודת הבורא

אך אביא דבר משל, מה שנצרך לעניננו, היינו בנידון המחלוקת שבין הת"ח: הן בעניני לימוד, והן בעניני דרך עבודת הבורא. ונחלקו בזה לג' כיתות כלליות.

1. דעת הכת הראשונה

יש מהם שאחזו דרכם לאחזו רק בפשוטן של דברים, ומקיימים את התורה בכל דקדוקיה, ודקדוקי סופרים. והיא מעלה גדולה מאד, אך בזה הם טועים: שסוברים שכבר יצאו ידי חובתם בזה מאד, ואין אחרי זה שום מעלה כלל. עד שמרחיקים מאיתם את האנשים שרוצים לחקור בטעמי המצוות, וכמו זר נחשב בעיניהם, האיך יוכל שכל אנושי להשיג את כונת הבורא ית"ש¹.

חוסמות הר"מ מאיליא

ג. אך צריך להעמיק בזה, כמ"ש הרשב"ם ז"ל בפירושו לתורה עפ"י עומק פשוטו¹⁰.
ד. וזהו דבר המוטבע באדם להרמות במעשיו לחכם, מחמת שזהו "מותר האדם מן הבהמה"¹⁴, ובלא זה "נמשל כבהמות נרמו"¹⁵.

9. ועל בית מקרא דף ג, ב והק' רמ"מ משקלוב לס' משלי עם בהגר"א. ועל גם א"מ ח"ב פכ"ד.
10. נראה שכונתו לרשב"ם בתחילת פ' וישב, ברא' לז, ב.
11. עפ"י שבת קת, ב: "כך היא אומנותו של יצה"ר, היום אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד ע"ז".
12. על גם לעיל ח"א פרק ה'; ו"א ח' עמ' 131.
13. בתפילת שחרית: "לעולם יהא אדם ירא שמים וכו' ומודה על האמת" וכו'. ו"נאמרו בחכמ" - על מס' אבות ה, ד: "א' דברים בחכמ... ומודה על האמת. וחילופיהן בגלם".
14. קהלת ג, יט
15. תהילים מט, יג.

1. על גם מו"נ ח"ג פל"א. ועל גם בא"מ ח"ב פל"ב.

2. סתירת דעתם: עיקר המצוה בידיעת טעמה

ואביא ראייה לסתור את דבריהם, ואברר שעיקר עשיית המצוה היא כשנדע טעמה.² והטעם הוא עיקר המצוה, אלא שצריך לקיים את המצווה אף בלי שידע את טעמן, בכדי שעל ידי זה יתבונן להבין טעמה. ואם הוא לא יבין, עכ"ז על ידי זה שכל העולם יקיימו את המצוות, יבוא לידי כך שקצתם יבינו את הטעם ממצוה אחת, וקצתם מכמה מצוות, עד שע"י כך יופעלו כל המצוות³ על מכוונן ותכליתן.⁴

3. הראיות לכך שמצוה ללא טעמה כ"גוף בלי נשמה"

"ועפ"י שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר"⁵, ויש עוד הרבה ראיות מן התורה, אך "תרי כמאה"⁶, ולא אאריך שלא לצורך:

במצוות: תפילין מזוזה וציצית הבטיחו לנו חז"ל: "כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו הכל בחיזוק שלא יחטא"⁷ וכו'.

והלא החוש מכחיש את זה, ודבריהם כגחלי-אש⁸, ולא יפול מדבריהם ארצה. אך התרוץ הוא פשוט ומובן לכל, דהיינו שמבואר בתפילין ומזוזה ענין יציאת מצרים, ומכת בכורות - בפ' "קדש" ובפ' "והיה כי יביאך". ויחוד ה' ואהבתו בפ' "שמע". ובפ' "והיה אם שמוע" מבואר שאם יקיימו מה שבפ' "שמע" יקבלו שכר טוב, ו"אם יפתה לבבכם" וגו' אז "וחרה" וגו'. ובציצית "וראיתם אותו וזכרתם" וגו'.⁹

ודבר משל אם אחד מבקש מחברו שיעשה איזה דבר בשבילו, אך בכדי שלא ישכח עושה לו סימן⁹, למשל קשר בחגורו כפי מנהג העולם. אך חושש עוד, שמא לא ישגיח גם על הסימן הזה בשגיאה¹⁰, ולכן עושה לו עוד סימן בצד אחר, וכן עוד איזה סימן. בכדי שיהיה כ"חוט המשולש שלא במהרה ינתק"¹¹, ורחוק הוא שישכח את כל הסימנים.

וכן הוא הענין בג' המצוות הנ"ל, שמבואר בכולם שהם לזכירה על מצוות ה'. על כן

חוסמות הר"מ מאיליא

ה. ועי' רש"י בחומש על הפס': "דשמתם את דברי" וגו', והוא מהספרי⁴.

2. עי' גם שה"ק דף ב, ב, ושם עמ' א. א"מ ח"א דף סד, א (פסק' קסג), א"מ ח"ב פל"ד.
3. וכן כתב בשח"ק דף ד, א ת". התורה שרובי מצוותיה נוהגות ומצוות תמיד לקיום ולחיבור העולם, שהיא הכנה לעיקר טעמיה, ועי' א"מ ח"ב עמ' 44, ב.
4. רש"י בפ' עקב דברים יא, ית: "אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצוות הניחו תפילין ועשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו, וכן הוא אומר הציבי לך ציונים". ועי' ש ברמב"ן, ועי' מש"כ בניצני הארץ ז' עמ' 205 לגבי הנ"ל.
5. דברים יט, טו.
6. יומא פג, א.
7. מנחות מג, ב.
- 7א. עי' אבות ב, י.
8. ראייה זו הובאה גם בא"מ ח"א פסק' קסג (סג, ב) ושם חוסף שהאלישיך פל' על ציצית שהיא לזכרון כעין כבלא דעבדא. ובא"מ ח"ב פל"ד הביא מהאזהר שציצית היא כרצועה שמלקן בה התינוקות.
9. משל זה הובא בטור ס' כד לגבי ציצית.
10. משכחה.
11. קהלת ד, יב.

הבטיחו לנו חז"ל שעפ"י ג' הסימנים הללו "מובטח שלא יחטא"¹², וכמו "החוט המשולש לא במהרה ינתק"¹.

אבל כשעושה בתחילה המצוות האלו כקוף, שעושה הכל עפ"י "מצות אנשים מלומדה" - ואף אם יקיימם בכל דקדוקיהם כפי שמבואר בגמ' ובשו"ע - לא יועילו לו כלום שיהיה בטוח שלא יחטא¹⁴.

עכ"פ העולה מדברנו שאם הוא מקיים את המצוות האלו מבלי שמכוון לטעמן המבואר בהם, אפי' תשב"ר יבינו זאת שהעשייה כ"גוף בלי נשמה"¹⁵. וממנו תבין לכל המצוות¹.

ולא ריק הוא, ואם ריק הוא - מכם הוא ריק¹⁷, מהטעות שנמשכת מהחכמים בעיניהם שכל דבר אשר לא ישיגו בשכלם אומרים שאין בכח השכל האנושי להשיגו, וכאילו שכבר השיגו כל מה שהשכל האנושי יכול להשיג¹⁸.

4. דעת הכת השניה והשלישית

והכת השניה [כן] ישימו מגמתם לחקור גם אחר שורשי המצוות וטעמיהן, ונחלקו בזה גם כן לשתי כתות:

הכת הראשונה אחזו בדרך השכל לחקור כסדר אחר פשטי הדברים לפי הנהגת העולם, ומזה עולים מעלה מעלה - לחקור ב"טבעיות" ועי"ז יבינו מהו ענין הרחוקת הגשמות, וקישור הרוחני בגשמי¹⁹. ומזה יעלו לחקור גם בפילוסופיה האלוקית, עד שישינו כל אחד לפי מדרגתו קצת מן הקצת מכונת וגדולת רצונו ית'.

והכת השניה ירחיקו את כל זה בשתי ידיים, ואומרים שאין בזה מבוא לשכל האנושי כלל. אלא רק מי שמדבק את עצמו לבורא ית', ומוסר נפשו על קדושת שמו ית' ב"רעותא דליבא" - יזכה ע"י זה שיתגלו לו מן השמים סודות עליונים, ויבין דברי המקובלים הראשונים ומאמרי חז"ל.

וכל אחת משלושת הכתות הנ"ל מתחזקת בדעתה.

הוספות חר"מ מאיליא

1. ועכ"ז אמרו חז"ל על זה: לא ינתק לא כתיב, אלא לא במהרה ינתק. ואי אסרה עליה ינתק¹³.
2. ואף שישנם כמה מצוות שנראה בתחילת העיון שהמעשה הוא העיקר, דבר משל: מצות צדקה ודמיה, עכ"ז דעת לנכון נקל שגם באלה הכונה היא הנשמה¹⁶.

12. בגמ' שם: "הכל בחיזוק שלא יחטא", וברמב"ם הל' מזוזה ה, יב "מוחזק הוא שלא יחטא".
13. ירושלמי פאה א, א וה"ג: "אמר ר"ז ובלחוד דלא יתיב ליה, מה טעם: והחוט המשולש לא לעולם ינתק - אין כתיב כאן, אלא לא במהרה ינתק, אין מטרחת עלוי מפסק הוא".
14. בא"מ ח"א פסק' קסג הוסיף: "ואף שמכון לדבקות ולחבור מצוה וכו' או לשם יחוד וכו' כנ"ל - לא יועילו לו כלום".
15. מדרש משלי ב, טו.
16. ע"י גם כ"א ד' עמ' 31 - דרוש לצדקת.
17. עפ"י דברים לב, מז וע"י ירושלמי שבת א, ד ב"ר כב, ב וע"י גם מ"ג ח"ג פכ"ו.
18. ע"י גם א"מ ח"ב דף כו, ב.
19. ע"י לעיל ח"א הוספה ה' חסם פ"ג 1 (נ"א ח עמ' 29-30 עמ' 14-16) וע"י שה"ק ב, ב ושם עמ' 29 חע' 14-16 להלן פ"ז.

ה. האדם "מדיני" מטבעו

ואני הכותב תמהתי במאד על כל אחת משלושת הכתות הנ"ל, שע"י הטייתם כל אחד לדעתו, מחמת חולי ההרגל כמ"ש לעיל¹ - לא ישניחו על דבר פשוט: שהמתחיל לעיין קצת בענייני העולם יבין זאת, ומפורסם בפי כל, שהאדם "מדיני" בטבעו². פי' שאי אפשר שאיש אחד מהמין יוכל לתקן בעצמו את כל צרכיו, רק שזה צריך לזה וזה צריך לזה. וכל אחד עוסק במלאכה פרטית, ומחליפים זה מזה. ולא יעלה בדעת בעל מלאכה, אף שהיא יקרה ביותר, כגון נוקב מרגליות - שיושפל בעיניו בעל מלאכה קלה ופשוטה, כגון מלאכת החייטות ודומיה - ויוכל לחשוב שבמלאכתו לבד יספיק כל צרכיו וצרכי העולם.

וכן הדבר בכל ענייני העולם, ואפרש בבאור בנידון דידן:

ו. איחוד שלושת הכתות הנ"ל

בודאי כל שלושת הכתות הנ"ל נצרכות מאד, וזה בלא זה לא סגי. וצריכות להתלמד זו מזו, היינו:

הכת הראשונה לקיים כל מאי דכתיב בספר אורייתא, וכל דקדוקי סופרים, שזהו דבר השווה לכל ובלא"ה לא סגי, כמ"ש לעיל³. שהם נקראים עמודי התורה, שמבלעדם היו יכולים להשתכח לגמרי כל האותות והמופתים, וכן הכללים והפרטים שלא נתבארו בפרוש בתורה, ונמסרו בע"פ ונרמזו בפרטי דיני המצוות.

אך כל העולם "לא נברא אלא לצוות לזה"⁴, שהוא מהכת השניה - שנותן לב לעיין בעומק ענייני המצוות, ושואל על כל דבר "מאי טעמא". עד שהוא מגיע בשכלו להבין, כל אחד כפי שיד שכלו מגעת לכונת המצוות⁵. שא"א להבינו היטב מבלי שיחקור בענייני הנהגות העולם וחילוקיהן. וכן לחקור בטבעיים, ולעלות מעלה מעלה בדרך ישרה ופשוטה להבין את ערך וענין העולמות העליונים. וכל מה ששיגי יותר, יכיר יותר בגדולת הבורא⁶.

אבל לידע את הסודות העליונים הוא כפי הכת השלישית, והיינו לידע את סוד המרכבה העליונה, והמשרתים העליונים הממונים על כל דבר ודבר, וסוד השמות וצרופיהם וחילוקיהם - [לכל] זה אין מבוא לשכל האנוש⁷ לידע מדעתו⁸.

1. לעיל ח"א, ד, סעי' ב/, ושם הע' 5 ונ"א ח עמ 128.

2. מו"נ ח"א פ"מ, ח"ג פכ"ז ואריסטו מידות ספר א' פ"ז 71 ועי' א"מ ח"א: הק', פס' עא, שה"ק ב א. ועי' להלן פ"ט.

3. לעיל פ"ה סעי' 19, ועי' לקמן פ"ז סעי' 5.

4. עי' ברכות ו, ב זוהר ג מו.

5. עי' לעיל פ"ה סעי' 22 ושם הע' 2.

6. עי' לעיל הע' 19.

7. עי' הק' הרמב"ן לתורה ועמ' 2 מהדורת מוה"ק בסופה ד"ה ועתה דע, ובדרשתו לס' קהלת. ועי' גם הק' מהר"ח לע"ה, ועי' ריש אד"ר.

8. ועי' להלן פ"ז סעי' 3.

ז. היחס בין השכל לתורה

1. טעות החולכים בעבודת ה' רק עפ"י שכלם
לאפוקיי מאותם שהלכו בעבודת ה' עפ"י שכלם. ואף מקצת חסידי אומתינו¹ השפילו
מאד מעלת התורה, ואמרו שהתורה אינה אלא הערה לשכל שישכיל מנפשיה, ובלא
התורה לא היינו מתעוררים כלל לתת מקום לשכל².
ולפי דבריהם מי שהשכיל בעניני פילוסופיה הגדיל למעלה ממעלת התורה, ודבר זה
כמעט מבואר בכמה ספרים מפילוסופי עמנו³ - ו"רחמנא ליצלן מהאי דעתא".

2. סיבת טעותם

והטעות הזאת נמשכה מחמת שראו שישנם אנשים שנמשכו אחר פשטי התורה עפ"י
"מצות אנשים מלומדה"⁴, מבלי שום ידיעה בשום מושכל בעולם - ולמדו ג"כ את
חכמת הקבלה ע"ז הדרך, וחשבו שהגיעו בזה למעלה גדולה⁵. והרחיקו את עצמם מכל
דבר שכל, והוציא מילין על אנשים יראים ומשכילים לחושבם כאפיקורסים, ואמרו
שזה קבלה בידם.
וכשראו המשכילים שזהו בודאי טעות מעיקרא, חשבו שאין בתורה מקום לשכל
כלל⁶, אלא רק הערה למשכיל שישכיל, כמו שהבאתי את דבריהם לעיל⁷.

חוסמות ה"מ מאיליא

ח. [התרבות האפיקורסות מחמת ת"ח המקולקלים במידות].

וכמו כן אנו רואים בעו"ה בחדו"ה, שנתרבתה האפיקורסות בעולם⁷. והו' מחמת שרואים אנשים
בעלי תורה ואין בהם מידות טובות בהנהגה שבין אדם לחברו, כמאמרם ו'ל: 'היכי דמי חילול
ה"מ⁸ זכ' - ואומרים אי לו לאדם שלמד תורה, ופלוני שלמד תורה כמה מטרערים מעשיו וכו'. וחשבו
כמה אנשים שכל זה בא להם מצד התורה, אך באמת אינו כן כמו שאבאר בסמוך⁹.

1. עיל רס"ג אמונות ודעות בזק' ועמ' כז מהדו' קאפח.
2. עיל גם שעורי הראי"ה בכוזרי - נ"א ד' עמ' 35 ד"ה נמצא, ועיל נ"א ז עמ' 38 הע' 12.
3. בא"מ ח"ב פ"ט כתב: "זכבר גדרתי בעדי שלא אזכיר שום שם מחבר ולא שם חיבור". ר"בינת מקרא" בזק' וא, ב' "וגדרתי בעדי שלא להזכיר בחיבורי מטעות מי שקדמני, רק לכתוב דרך שקלא וטריא, קושיא ותרוץ, והבוחר יבחר. ואי"ה בחבורי כשאדבר על ענין מדות ודעות לתועלת והאנהגה, אאריך בזה איך להתנהג בתיקון איזה ענין כשיצטרך הדבר לסתור דעת שכנגדו. איך להאזר שלא יהיה ח"ו קלסלו יתר על תיקונ".
4. עפ"י ישעיה כט, יג.
5. עיל גם מש"כ ע"כ מרן באגרות הראי"ה ח"ב עמ' רלב. ועיל לעיל ח"א פ"ז ונ"א ח' עמ' 132.
6. דהיינו שהתורה רק הכנה לשכל והעיקר השכל, כמ"ש לעיל סעי' 1. ונטיה קיצונית זו נגרסה כתוצאה מלומדי הקבלה "ע"ד מצות אנשים מלומדה", וכמ"ש שם מרן הראי"ה שעקב כך מופיעה "נטיה של חיים ריאליים שאינה הפצה בשום ניסתר", ונטיה זו באה תן ע"י לומדי תורה וזן ע"י האפיקורסות.
7. עיל במבוא לספר, נ"א ח עמ' 18.
8. יזמא טו.
9. עיל להלן סעי' 4.

3. סיבת היות התורה מן השמים

אבל האמת הגמורה היא שהתורה גילתה לנו דברים במה שאין לשכל האנושי לידע מעצמו, כי השכל נצרך להתחלה¹⁰ שממנו יבין דבר מתוך דבר. דבר משל ב"לימודיות"¹⁰: כשידע את צלעות המשולש [יוכל] לידע גם את זוויותיו ודומיהן¹⁷, אבל לשאול סתם כמה [מעלות] מחזיקה כל אחת מזוויות המשולש, מבלי שידע שום התחלה ממנו – זה דבר שלא ניתן לשאלה¹¹. כן הדבר ממש גם בנידון דידן, שאין מבוא כלל לידע את הסודות העליונים בשכל האנושי, וכמ"ש לעיל¹². כי מי שלא היה בהיכל המלך, ואפי' אם יהיה חכם שבחכמים, לא יוכל להבין מסברא כיצד מושב המלך ומשרתיו, וכל עניניו עמהם. ואף במצוות השכליות [כן]. כגון כל המצוות שבין אדם לחברו, אין בהם מבוא לשכל האנושי לתת בהם גדרים שיהיו לטובת העולם וקיומו בכללו, אף בעת מן העיתים. ומכ"ש כדי שיהיו נוהגים בכל הזמנים – לא יוכל. כי איך יקיף שכל אנושי את כל פרטי העולם וחלקיו¹³, וע"כ צריך לזה גם כן תורה מן השמים.

4. תפקידי השכל בהבנה הרוחנית

אבל התורה ניתנה לאדם במה הוא אדם, דהיינו הכח השכלי שבו^{13A}, אשר הוא יישרנו במדות והנהגות טובות, אשר בהם לא גדרה התורה בפרטות. וכמו שהקשו מפרשי התורה על כך¹⁴, ותירצו שא"א לגדור בזה לכל מין האדם בשוה, רק לכל אחד לפי ענינו¹⁵. ולפי מה שכתבתי אתי קצת בפשיטות טפי: כי זהו דבר שיוודע מצד השכל, ולכן לא נצרכה התורה לבאר את זה^{15B}. וגם יוכל להשיג ע"י הכח השכלי שבו ב"טבעיים"¹⁶, והקישור של הרוחני בגשמי¹⁷, ולהבין את סוד¹⁸ נפשו¹.

הוספות הר"מ מאיליא

- ט. ועי' במס' שבת (יא, א) על הפס': "שמים לרום" וכי'¹³.
י. כמ"ש הראב"ע: אם אינו יודע סוד נפשו – חכמה מה לו¹⁹.

10. הנחות ראשונות – אקסיומות.
10. חכמות עיוניות מדויקות כהנדסה ומתמטיקה.
11. עי' גם "איל משולש" להגר"א, מאמר רביעי אות קט.
12. פ"ז ועי"ש הע' 7.
13. שם: "ואמר רבא וכי' אמר רב: אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים יריעות וכל בני"א לבלרין אין מספיקים לכתוב חללה של רשות, מאי קראה, אמר רב משרשיא: "שמים לרום וארץ לעומק ולב מלכים אין חקר". רש"י שם: "חללה של רשות. עומק ליבם, שהוא צריך להיות לו לב לכמה מדינות למס בקצוב ולכמה מלחמות ולכמה משפטים הכל ביום אחד".
13. עי' לעיל ח"א פ"ב ושם הוספה ב' (נ"א ח עמ' 27).
14. עי' לעיל ח"א פ"ב ושם הוספה ב' (נ"א ח עמ' 27).
14. רמב"ן דברים ה, יח עהפ"ס: "ועשית הישר והטוב", ועי' רמב"ן ריש פ' קדושים.
15. ועי' הגר"א לשה"ש פ"א ספ"ה ה', ולאסתר י, ג ועי' שערי קדושה שער א.
15. ובא"מ ח"ב פמ"א כתב: "מפני שא"א לאסור איזה מדה רעה בהחלט, כיון שהיא נצרכת לפעמים במקומה הראוי לה". ועי' א"מ ח"א דפים סה"ס.
16. חכמות הטבע.
17. עי' לעיל פ"ד סעי' 4 הע' 19.
18. עי' גם אוה"ק ח"א עמ' קפב.
19. ראב"ע שמות לא, יח: "ולא יוכל לדעת השם אם לא ידע נפשו ונשמתו וגופו, כי כל מי שלא ידע מהות נפשו – חכמת מה לו".

וכל אחד לפי מדרגתו: מה ששיגיג יותר בשכלו, הן בענייני הנהגות העולם בטוב המידות, הן בעניינים שכליים - יהיה יותר כלי המוכן להבין תורה מן השמים. אבל הנבער מדעת לא יקרא "אדם", אלא רק בשיתוף השם²⁰. רק דבר זה צריך - לסייעתא דשמיא; שיתגלה לו להבין את רמזי דברי הראשונים שהיו להם בקבלה, איש מפי איש עד הלכה למשה מסיני²¹. אבל מ"מ השכל הוא כמו סולם לעלות למעלה הזו, ובלי שכל לא יבין כלל פנימיות העניינים²², כמ"ש לעיל²³ על הפס': "יהב חכמתא לחכימין"²⁴.

5. קיום מצוות ולימוד תורה קודמים להבנה השכלית

ובודאי שאין אדם יכול לפטור את עצמו מללמוד את פשטי התורה ולקיים מצוות ודקדוקי סופרים, מחמת שעדיין לא השכיל בשכלו מה שהוא יכול להשיג²⁵. מפני שאפשר שלא יגיע לזה כל ימי חייו, כמו שכתבתי לעיל²⁶. וכמו שא"א שיאמר אדם שאינו רוצה לאכול רק עד שיבין קודם מפני מה באה לו הנאה ותועלת מהאכילה.

6. חובת ההבנה השכלית

אבל מ"מ "טוב אשר תאחז בזוה, וגם מזה"²⁷ וגו', ואין אדם יכול לפטור את עצמו מן הדין ויאמר שמכיר בשכלו שאינו מוכן לזה. וכן מציונו²⁸ בתנא דבי אליהו (חלק ב'²⁹ פי"ד) וז"ל: פעם אחת הייתי מהלך ממקום למקום, ומצאני אדם אחד שלא היה בו לא מקרא ולא משנה, והיה מתלוצץ ומלעיג בדברים ובא כנגדי. ואמרת לי: בני מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין. ואמר לי: ר' יש לי דברים שאני משיבו, בינה ודעת לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה. ואמרת לי: בני מה מלאכתך, ואמר לי: צייד אני, ואמרת לי: בני מי למדך ואמר לך שתביא פשתן ותארגהו מצודות ותשליכהו לים, ותעלה הדגים מן הים, ואמר לי: ר' בזה נתנו לי בינה ודעת מן השמים, ואמרת לי: ומה להביא פשתן וכו' נתנו לך בינה וכו', לדברי תורה לא נתנו לך" וכו'! וע"ש שנתפעל מזה והתחיל ללמוד.

20. על רמב"ם שמונה פרקים פ"ה ד"ה ועל זה, וסוף פ"א.

21. על גם בהגר"א לשו"ע או"ח וס"ה סק"ד) שכתב על כונת שם ה': "...אף שיש בכתיבה סודות גדולות והם הלכה למשה מסיני".

22. על קול הנבואה, ועל נ"א ח' שעורים באוה"ק מורד"ך ועמ' 50) בשם ר"מ בוטארייל: "לא תתכן החכמה אלא למי שהוא זך השכל והסברא, ולזאת הסיבה נקראת קבלה, שהיא הפילוסופיה הטוהרה".

23. ח"א פ"ג הוספה ג' ונ"א עמ' 27 הע' 115.

24. דניאל ב, כא. וע"כ נא' בברכות נה, א: "אר"י אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנא' יהב חכמתא" וכו'.

25. על גם שעורי כוזרי לראי"ה נ"א ז' פ"א סעי' ד ועמ' 139.

26. פ"ד סעי' 2 ועיל"ש הע' 2.

27. קהלת ז, יח.

28. ועל גם בנפש החיים שער ד' פ"ב כעין זה ממשלי רבה פ"י.

29. תדב"א זוטא, וכן בילקו"ש סוף פ' ניצבים.

ח. המחלוקת בענין דרכי לימוד התורה

ודעת לנבון נקל, שממש כמו זה כן הוא הענין במה שנחלקו לכמה כתות בענין לימוד נגלות התורה¹, היינו תנ"ך משנה וגו' - איך שגם כאן כל הדרכים הם נצרכים מאד, וזה צריך לזה.

והייתי צריך להאריך בענין זה איך ומה, אך יארכו הדברים. וסמכתי על המשכיל שיבין לדמות מילתא למילתא מאליו².

ט. אחדות העולם ותיקונו

וכן בכל עניני העולם, כשיתבוננו היטב עפ"י מש"כ אין מקום למחלוקת כלל³.

1. סיבת מציאות המחלוקת

ואף שהענין מבואר מאליו, עכ"ז אבאר קצת. ובתחילה אבאר מקום המחלוקת⁴. והענין שאין טוב, דהיינו שלמות גמורה, אלא אחד⁵ - דהיינו "יחידו של עולם". אבל כשיש שנים, ומכ"ש הרבה שהוא דבר מוכרח בנבראים - א"א שלכל אחד תהיה טובתו בשלמות, רק מה שיתר אצל האחד חסר אצל השני⁶.

2. הרמוניה חברתית

והנה מלבד זה, אם כל אחד יבקש טובתו על הצד היותר טוב, ולא יחוש לנזק חברו, א"כ חברו יבקש ג"כ כמוהו, ולא יחוש לנזקו. וצריכים ע"כ שימצעו ביניהם לבקש דרך ישרה ושוה לשניהם⁷.

הנה עפ"י מש"כ יש דרך הגונה ביותר [לכך]. והיינו עפ"י מש"כ שאין טוב אלא אחד⁵, אבל כשהם רבים וירצו לבקש דרך טובתם, צריך שיהיה להם דבר שיתייחדו בו, ויהיה לטובתם.

ומהו הדבר - היינו הכונה המיוחדת, שכולם יתכוננו לטוב החיבור וההרכבה שתהיה שלמה. וכמו דבר משל [בגוף] אדם אחד המחובר מאברים רבים, וכולם מכונים שתהיה ההרכבה בשלמות. ע"כ לא יאכל הפה מה שהוא מזיק לשאר אברי הגוף ודומהם, אשר זה מוטבע בכל מין האדם כמ"ש לעיל⁸.

3. העולם - אדם גדול

ודוגמתו ממש אם ישגיחו כל העולם, שהוא כאיש המחובר מאברים רבים⁹, ואם יתכוננו כולם לטובת ההרכבה, יתמעט הרע בכל האפשרי ויתרבה הטוב¹⁰.

1. כיצד דרך הלימוד.

2. עיל מש"כ במבוא לספר ונ"א ח' עמ' 20-21.

3. ועיל א"מ ח"א סוף פסק' כח, וא"מ ח"ב פ"ז ופכ"ה וופט"ז עמ' 27.

4. עיל גם מאמרי ראי"ה עמ' 400 פס' ג'.

5. אין טוב אלא הקב"ה - אמונה ובטחון (כז, ב) לרמב"ן.

6. עיל לעיל סוף פ"ה, ועיל א"מ ח"ב סוף פ"ז.

7. עיל א"מ ח"א פס' קסט.

8. תחילת הפסק'.

9. עיל א"מ ח"א: הק', פסק' עא שה"ק ב, א.

10. עיל לעיל הע' 3.

והנה כפי מה שהזכרתי לעיל באדם שהוא "מדיני"¹¹, ההרכבה הנ"ל הוא דבר נגלה לעין כל, שע"י כולם יוגמרו צרכיו. ועפ"י זה פרשתי את הגמ' (ברכות יז, א)¹² : "מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה אני בריה" וכו', ועי' רש"י שפי' ע"ד מי שמבזה את חברו על מה שאינו עוסק במילי דשמיא¹³, ולא אאריך בדקדוקים, ויובנו מהתרוצים. אבל כמ"ש הוא איפכא, פי' שאומר זה לנפשו שלא יתגאה בנפשו שלמד תורה הרבה, ואומר "אני בריה וחברי בריה", פי' ענינו גם כן נצרך מאד, ו"ליבעי רחמים אתכליה על עליא, דאלמא עליא לא מתקיימין אתכליא"¹⁴. "אני מלאכתי בעיר, והוא מלאכתי בשדה", פי' ולא עוד אלא שמלאכתי כבדה ממלאכתי¹⁵. "כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי", פי' שלא יוכל להתפאר שיוכל לעשות מלאכתי "כך אני" וכו'¹⁶. ו"שמא תאמר אני מרבה" וכו', פי' אני עוסק בדברים תכליתיים, והוא עוסק רק בהכנות¹⁷, "שנינו, אחד המרבה וכו', ובלבד שיכון לבו לשמים".

י. סיכום

תמצית דברי בקיצור: כל מי שרוצה לעבוד את ה' באמת, יתבונן היטב שלא יצא ידי חובתו במה שהורגל בו, והרגיל עצמו בזה.¹ רק יבחון בשכלו² ויבקש את דרך האמת.³

חוסמות הר"ם מאיליא

יא. ולפרש"י היה צ"ל הפך, ¹⁶הבן.

יב. ועי' רש"י¹⁷, ודחוק.

יג. ועי' במס' שבת (סג, א): "שני ת"ח המדגילים³ וכו', והוא רידעי צודתא דשמעתא, והוא רלית לזו רבה במתא למגמר מיניה".⁴

11. לעיל פ"ה ועי"ש הע' 2.

12. שם: "מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה, אני בריה וחברי בריה, אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה, אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי, כך אני איני מתגדר במלאכתי. ושמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט, שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים.

13. רש"י שם: "אני, העוסק בתורה בריה אני, וכן חברי עם הארץ בריה הוא".

14. חולין צב, א, הענבים יבקשו רחמים עבור העלים שאלמלא העלים לא יתקיימו הענבים. ורש"י שם ד"ה "עלין" שבגפן סובלים הרוח ומגינים על האשכולות שלא יכם שרב ושמש ורחות, כך עמי הארץ חורשין חורעין וקוצרין מה שת"ח אוכלים".

15. רש"י שם: "כלומר נוחה מלאכתי ממלאכתי".

16. רש"י שם: "מתגדר, מתגדל לתפוש אומנותי".

17. רש"י שם: "ושמא תאמר הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי, שאילו היה תופש אומנותי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה כמותי, והיה ממעיט ואין לו שכר".

1. עי' לעיל ח"א פ"ד סעי' ב ו"א ח עמ' 128.

2. עי' לעיל ח"א פ"ב פ"ג ושם עמ' 127.

3. שם: "שני ת"ח המדגילים זה לזה בהלכה הקב"ח אהבן" וכו' - רש"י: "מאספין זה את זה ואמרים בא ונלמד ונבין בין שנינו, והאיל ואין לנו רב ללמדנו".

4. רמזו כאן למש"כ בספר שאין הת"ח הגדולים מדריכים את העם כראוי, ועי' במבוא לספר ו"א ח עמ' 21, ב.

והעיקר הגדול: "איזהו חכם - הלומד מכל אדם"⁵, "ולזמנין באפרקוסתא דענייא תשתכח מרגניתא"⁶. ולא יחליט דבר עפ"י אומדנא^{6א}, שהוא בא רק מהכח הדמיוני⁷. ואף אם לפעמים מכיין אל האמת, אבל הוא טועה ברוב, "ומה לתבן את הבר"⁸ - היינו הכח השכלי.

ואקוה שכל מי שיתבונן קצת, יבין בתחילת העיון את רוב הקלקולים והמחלוקות שנגרמו מהכח הדמיוני⁷, וירבה להזהר ממנו. ו"הבא לטהר מסייעין לו"⁹,

ואלקים אמת ינחנו בדרך אמת

5. אבות ד, א אבדר"נ כג, א.
6. זחר ג קנז.
- 6א. עיל גם א"מ ח"ב פכ"א.
7. עיל לעיל ח"א פ"ד סעי' ב'.
8. ירמיהו כג, כח.
9. שבת קד, א.